

IZ PROBLEMATIKE JUGOSLOVANSKE UPRAVE NA KOROŠKEM PRED PLEBISCITOM LETA 1920

TONE ZORN

Članek o nekaterih vidikih jugoslovanske uprave na območju plebiscitne cone A po dokončni zasedbi tega območja leta 1919 se v marsičem dotika tistih vprašanj plebiscitne problematike, o katerih je bilo pri nas doslej le malo napisanega. Pri tem sloni članek izključno na študiju arhivskega gradiva, shranjenega v Arhivu Slovenije (tu gre predvsem za fonde poverjenišтва za notranje zadeve deželne vlade, Narodnega sveta za Koroško in okrajnega glavarstva Borovlje) in v Inštitutu za narodnostna vprašanja. Pri študiju teh arhivskih fondov so se deloma izluščili odgovori na vprašanje medsebojnih kompetenc jugoslovanskih oblasti (uprave) na Koroškem, na problem demarkacijske črte med obema plebiscitnima conama, na vprašanje nemških internirancev v Ljubljani, na vrnitve nemško usmerjenih beguncev aprila 1920 in na problematiko Narodnega sveta za Koroško (o njem govori v št. 1/1970 Kronike poseben sestavek). Dejstvo, da so še vedno nedostopni avstrijski arhivi, predvsem pa celovski deželni arhiv, pogojuje opisno podajanje problematike, katere dokončno podobo bo podalo šele zajetje vseh ohranjenih arhivskih fondov.

V članku omejujem prikaz nekaterih vidikov jugoslovanske uprave na južnem Koroškem na čas od junija 1919 pa do dokončnega odprtja demarkacijske črte med obema plebiscitnima conama A in B 14. septembra 1920. Vzrok za tako omejitev je dvojen. Po eni strani je to čas dokončnega utrjevanja in utrditve jugoslovanske uprave na tem območju, po drugi strani pa se (upoštevajoč pri tem seveda tudi močno protijugoslovansko angažiranje avstrijsko-nemške socialne demokracije) odpira z odprtjem demarkacijske črte proces slabitve jugoslovanskih upravnih prizadevanj, dejstvo, ki je tudi vplivalo na dokončno plebiscitno odločitev. Značilnost jugoslovanske uprave v plebiscitni coni A je bila po juniju 1919 tudi v tem, da je bila uprava poverjena jugoslovanskim oblastem na podlagi senžermenske mirovne pogodbe z Avstrijo. Ob tem pa je bil položaj med obema plebiscitnima conama (A in B) dejansko nasproten: v coni A aparat, ki se je s težavo reševal spon nekdanje nemške uprave in jezika, v coni B pa stari, v bistvu neokrnjeni aparat, izhajajoč iz nekdanje monarhije.

UPRAVNA RAZDELITEV JUŽNE KOROŠKE IN VPRAŠANJE KOMPETENC

Opozorilo na slovensko upravo na Koroškem po ponovnem zavzetju južnega dela de-

žele junija 1919 se kaže predvsem v dejstvu, da je na novo ureditev te uprave v marsičem vplivala vojaška oblast in da so obstajale v tem vprašanju med njo in med ljubljansko deželno vlado določene razlike.¹ V ozadju teh je bil vsekakor tudi strah predstavnikov jugoslovanske uprave, da bi si vojska ne podredila uradov okrajnih glavarjev in tamkajšnjega aparata in jih potisnila na raven pomožnih oblasti, odvisnih od vojaške uprave.² Vendar je po dokončni določitvi demarkacijske črte med obema plebiscitnima conama prešla uprava nazadnje v civilne roke in pod okrilje deželne vlade za Slovenijo. Zdi se, da je šele aprila 1920 prišlo do novih sprememb v jugoslovanski upravi južne Koroške in to predvsem pod vidikom bližajočega se plebiscita, ko naj bi bila po predlogu notranjega ministrstva v Beogradu postavljena posebna delegacija, namenjena politični upravi Koroške, kar pa je deželna vlada za Slovenijo zavrnila med drugim tudi iz zunanjepolitičnih motivov;³ pri tem je vodila predstavnike ljubljanske deželne vlade bojazen, da ne bi z ustanovitvijo takega organa Jugoslavija jasno pokazala, da ima Koroško za corpus separatum in da se razmere na Koroškem bistveno ločijo od tistih v ostali Sloveniji; po mnenju dr. Brejca pa bi imela ustanovitev takega telesa negativne posledice pri bližnjem plebiscitu.⁴ Prav tako so bili predstavniki ljubljanske deželne vlade ter slovenskih koroških političnih in upravnih oblasti proti postavitvi posebnega strankarskega sosveta za Koroško, ker bi se s tem utegnili zanesti strankarski boji iz osrednje Slovenije še na Koroško.⁵ Pač pa so se 13. marca 1919 izrekli za boljšo povezanost koroških upravnih organov in njihovo interno povezavo v rokah dotedanjega boroveljskega glavarja dr. Ferjančiča, v plebiscitnih zadevah neposredno podrejenega predsedniku deželne vlade dr. Brejcu. Ob tem je dr. Brejc pisal med drugim dr. Ferjančiču: »V dosego čimvečjih enakomernosti politično upravnega poslovanja v plebiscitnem ozemlju bivše Koroške predlagam Vas, da po mojih navodilih v vseh zadevah politične uprave, ki so v neposredni ali posredni zvezi z ljudskim glasovanjem, nadzorujete poslovanje okrajnih glavarstev v Borovljah, Velikovcu in Sl. Gradcu, kolikor se območje slednjega ok. glavarstva razteza na to ozemlje. — V to svrho Vam naročam, da se osebno prepričate o dejanskih razmerah v ozemlju glasovalne cone in mi koncem vsakega tedna predložite zadevno poročilo. — V tem poročilu, ki ima kratko orisati vsako-

kratne dejanske razmere, imate navesti vse že tekoče zadeve, ločene po posameznih strokah, katerih nujno rešitev smatrate z ozirom na predstoječe ljudsko glasovanje kot potrebno in mi razven tega stavite še svoje lastne iniciativne predloge, ki bi po Vašem preudarku ugodno učinkovali na izid plebiscita. Pri izvršitvi poverjene Vam naloge poslužujte se kot posvetovalnih organov že obstoječih narodnih svetov, katerim po lastnem poznavanju lahko pritegnete tudi druge zaupnike, ki so Vam kot vplivne osebe poznane.» (20. 3.)⁶ Neuresničena pa je ostala misel o postavitvi posebnih komisarjev za vsako glavarstvo po enega, z nalogo politične agitacije ob bližnjem plebiscitu.⁷ Namesto tega so bili v boroveljskem okrajnem glavarstvu že od avgusta 1919 stalni sestanki glavarstva z župani in gerenti tega okraja⁸, zdi pa se, da v velikovškem okrajnem glavarstvu takih posvetovanj ni bilo.⁹ Kako in koliko je vplivala neposredna povezanost med dr. Brejcem in dr. Ferjančičem v naslednjih mesecih na predplebiscitno dejavnost na Koroškem, iz dostopnega gradiva ni videti. Morala pa je biti precej neučinkovita, saj so opravljali v tem času večino nalog, tičočih se plebiscita, na Koroškem bivajoči člani Narodnega sveta. Dostopno gradivo tudi ne omenja kake večje vloge dr. Ferjančiča pri neposrednih političnih pripravah na plebiscit.

Zanimivo je, da so predstavniki medzavezniške misije v Celovcu še oktobra 1919 menili, da je vsa upravna oblast na jugoslovanskem delu Koroške v vojaških rokah in se v vsem obračali na komando dravske divizijske oblasti.¹⁰ Dr. Brejc pa je še 22. septembra 1919 pisal, da ta misija nima do končne jugoslovanske ratifikacije mirovne pogodbe za Avstrijo nobene nadzorstvene pravice nad plebiscitno cono A, češ da je do ratifikacije te pogodbe plebiscitna cona A neposredni integralni del Jugoslavije: »Danes smatram pas A za sestavni del našega kraljestva, ki postane za nas sporen šele tedaj, ko se s podpisom avstrijskega miru podvržemo plebiscitu v coni A.«¹¹ Ko pa bo Jugoslavija ratificirala senžermensko mirovno pogodbo, bo šele po dr. Brejcu dobila mednarodni mandat za »okupacijo in upravo, kar pa je nekaj povsem drugega kot jedinstvena vojaška okupacija, ki stoji pod določbami ženevske in haaške konvencije.«¹²

Jugoslovanska uprava je tja do plebiscita 1920 (in še čez do dokončne predaje avstrijskim oblastem novembra in decembra 1920) bila v marsičem vsaj na zunaj neokrnjena, vendar pa so odloki plebiscitne komisije tako glede propagande obeh spornih strani, slovenske in nemške, enako tudi ob vprašanju sekvestriranega premoženja in odprtja de-

markacijske črte septembra 1920, v marsičem omajali vero južnokoroškega prebivalstva v učinkovitost jugoslovanske uprave. Značilno ob tem je dejstvo, da je krožil v velikovškem glavarstvu glas, da dosežejo Nemci s pomočjo antante vse svoje želje. Tako kot druga dejstva so imele tudi take govorice določeno negativno vlogo pri odločitvah dela prebivalstva 10. oktobra 1920.

VPRAŠANJE NEMŠKO USMERJENIH INTERNIRANCEV

Eden izmed prvih ukrepov jugoslovanskih oblasti po ponovnem zavzetju južne Koroške je bila uvedba sistema internacije vseh vidnih nasprotnikov slovenstva kot garancija za pomirjenje tega dela dežele. Pravzaprav to na Koroškem ni bilo nič novega, saj so Nemci po 29. aprilu 1919 pozaprlji in internirali 207 koroških Slovencev, od katerih so jih izpustili do 16. maja 1919 164.¹³ Za ostalih 41 zapornikov pa so avstrijske oblasti sporočile, da so še v preiskavi in da bodo izpuščeni takoj, ko bo izpustila deželna vlada za Slovenijo v maju leta 1919 prijete nemško usmerjene južne Korošce.¹⁴ Koliko južnih Korošcev so internirale jugoslovanske oblasti (v vprašanje vojaških ujetnikov se na tem mestu ne spuščamo), je težko reči. Vsekakor pa je bilo v začetku julija v Ljubljani nekaj nad 100 koroških internirancev, od tega 70 na ljubljanskem gradu in 34 v prisilni delavnici.¹⁵

Za talce so prijemale jugoslovanske vojaške in civilne oblasti predvsem Slovencem nenaklonjene Korošce ter nekdanje folksverovce. Pri tem pa so vojaške oblasti imele dokaj nesrečno roko, kar je imelo slabe posledice tudi za bodoče. Predvsem je padlo skozi sito mnogo plev in prav nepoznavanju dejanskega položaja gre »zasluga«, da se je znašel v zaporih ljubljanskega gradu marsikateri zavedni Slovenec, namesto nemško usmerjenega Korošca ali pa pripadnika folksvera. — Ena izmed posledic teh aretacij je bilo pravo zasipavanje poverjeništvu za notranje zadeve deželne vlade v Ljubljani s prošnjami za izpustitev posameznih zapornikov. Intervenirali niso le posamezniki, ampak tudi občinski zastopi in gerenti, župnijski uradi ter krajevni odseki narodnega sveta.¹⁶ Prošnje so se predvsem dotikale slabega položaja internirancev, njihove lojalnosti do nove oblasti, opozarjale pa tudi na nepopravljivo škodo, ki bi nastala, če bi bili zaporniki še nadalje na ljubljanskem gradu; interniranci sami pa so navajali, da so bili prisiljeni vstopati v koroški folksver, v nemško-koroške vojaške oddelke.

Vzrok, da so pričele oblasti kmalu izpuščati internirance, je treba iskati tako v upošteva-

nju vrste prošelj in priporočil predvsem župnijskih uradov, kakor tudi v neusklajenosti vojaških in civilnih oblasti ter pritisku medzavezniške vojaške misije v Celovcu. Ob tem naj opozorimo, da je prišla že junija 1919 prav zaradi tega vprašanja v Borovlje posebna francosko-angleška komisija,¹⁷ julija meseca pa v Ljubljano dva predstavnika te misije, da bi si ogledala položaj internirancev. V poročilu, ki je sledilo obisku, sta se ta predstavnika še posebej zavzela za čimprejšnjo izpustitev interniranih žena in starih oseb. Podobno zahtevo je celovška misija poslala za koroške Slovence tudi koroški deželni vladi.¹⁸ Ko je misija avgusta meseca ponovno obiskala Ljubljano, so se v prisilni delavnici zaprti Korošci pritožili zastopniku antantne komisije kapetanu Thomsonu, da so ostale njihove prošnje za izpustitev ljubljanski vladi nerešene. Opozorili so, da so v prošnji navajali nevzdržen gmotni položaj svojih družin ter izrazili pripravljenost izseliti se v Nemško Avstrijo. Izjavili so tudi, da so bili bogatejši interniranci izpuščeni, medtem ko so reveži še nadalje ostali v internaciji ter končno prosili za izmenjavo internirancev med Ljubljano in Nemško Avstrijo.¹⁹

Med vzroki za izpuščanje internirancev iz ljubljanskih zaporov je bila tudi skupna italijanska in nemška propaganda ob aretacijah posameznih Korošcev. Med vzroki so ljubljanske oblasti navajale tudi vprašanje podpor za družine tistih internirancev, katerih hranilci so bili zaprti na ljubljanskem gradu.²⁰

Do 16. julija 1919 je deželna vlada za Slovence izpustila 163 zapornikov ter zahtevala od koroške deželne vlade izpustitev preostalih 17 Slovencev, interniranih v Gmündu na Zgornjem Koroškem (med interniranci je bil tudi kasnejši poslanec dr. Valentin Rožič).²¹ V prvi polovici avgusta je bila zatem izpuščena še trideseterica internirancev.²² — Na neusklajenost med vojaškimi in civilnimi oblastmi pri izpuščanju internirancev kaže dejstvo, da je 19. julija 1919 ukazal poveljnik ljubelskega odreda v Št. Jakobu v Rožu, podpolkovnik Tripković, brez dogovora z deželno vlado, izpustiti 72 internirancev. Ob tem se je pokazalo, da so bili izpuščeni prav najhujši slovenski nasprotniki iz Roža, v zaporu pa so še nadalje ostali po nemško usmerjenih Korošcih ovađeni zavedni Slovenci.²³

Na nepoznavanje koroškega miljeja, tako z vojaške kot s civilne strani, zgovorno kaže Tripkovičev odgovor na pritožbo deželne vlade. V odgovoru je Tripković poudaril, da je bilo vseh 72 internirancev poslanih na ljubljanski grad za časa vojaških operacij in na njegovo povelje. Ko pa je nastopila pomiritev in vzporedno z njo intervencija medza-

vezniške misije v Celovcu, je poveljstvo ljubelskega odreda preiskalo preteklost vsakega posameznika in šele na podlagi teh poizvedb zahtevalo njihovo izpustitev. Sama izpustitev pa ne pomeni, da bodo izpuščeni na popolni svobodi, ampak jih bodo oblasti konfinirale. Tako kot deželna vlada se je tudi podpolkovnik Tripković pritoževal, da so ljubljanske oblasti brez njegove vednosti izpustile na popolno prostost več organizatorjev folksvera in več najhujših slovenskih nasprotnikov.²⁴ Da bi se preprečili nadaljnji nesporazumi, je ob tej izpustitvi komanda dravske divizijske oblasti predlagala ustanovitev posebne komisije iz vojaških in civilnih zastopnikov, ki bi pretresla vse zapornike.

Ta predlog so v prihodnjih dneh osvojili tudi predstavniki slovenskih političnih strank ter v ustrezno komisijo določili dotedanjega boroveljskega okrajnega glavarja Župneka kot zastopnika ljubljanske deželne vlade; vladnega koncipienta Marsiča kot vladnega referenta, polkovnika Kocha kot zastopnika vojske, ter zastopnike posameznih političnih strank: za Vseslovensko ljudsko stranko dr. Jakoba Mohoriča (namestnik Jožef Rustja), Antona Juga za Jugoslovansko demokratsko stranko in Franca Svetka za Jugoslovansko socialno demokratsko stranko.²⁵

Preseneča, da v tej komisiji ni bilo nobenega predstavnika tistih slovenskih Korošcev, ki so že junija 1919 na podlagi krajevnega poznanja in fragmentarnih virov presojali zanesljivost in krivdo vsakega interniranca.²⁶ To komisijo so sestavljali člani odbora koroških beguncev: poslanec Franc Grafenauer, župnik dr. Arnejc, dekan Limpl in učitelj Kováč. Na njihovo intervencijo je bilo izpuščenih 17 internirancev.²⁷

Za mnenje o zapornikih so bile avgusta meseca povprašane tudi posamezne občine. Občine, v katere so bili poslani sezname zapornikov, opozarjajo na kraje, iz katerih so bili posamezni zaporniki in interniranci. Iz plebiscitnega ozemlja se omenjajo tele občine in kraji: Dobrla ves, Čače, Globasnica, Libeliče, Labot, Pliberk, Grebinj, Sv. Jurij, Ojstrica, Sl. Plajberk, Velikovec, Železna Kapla in Žvabek, Bilčovs, Bekštajn, Borovlje, Dobje, Žrelec, Marija na Zilji, Goriče, Gora, Št. Ilj, Kotmara ves, Loga ves, Malenice, Št. Jakob, Svetna ves, Podgora, Podhum, Šmarjeta v Rožu, Ribnica ob Vrbskem jezeru in Rožek.²⁸

Zaradi pritiska medzavezniške misije in stalnih nemških pritožb je predlagal general Maister na seji Narodnega sveta za Koroško, dne 21. avgusta 1919, izpustitev vseh internirancev iz cone A, ki so bili v Ljubljani ali pa tudi drugod (vojni ujetniki v Srbiji) in bili aretirani kot jamstvo za red in mir. Mednje je prištel vse zapornike z območja Me-

žiške doline ter vse druge, z izjemo deseterice kot pogoja za izpustitev v Gmündu interniranih Slovencev.²⁹ Izpuščeni so bili še nadalje pod ustreznim nadzorstvom.³⁰ S stališčem generala Maistra so se strinjali tudi predstavniki slovenskih političnih strank. Po njihovem predlogu naj bi konfinacijo posameznikov predlagali občine, župni uradi, orožništvo in krajevni odbori Narodnega sveta, okrajno glavarstvo pa naj bi te predloge dokončno presodilo.³¹

Komisija za izpustitev internirancev je 12. septembra predlagala prostost za prvih 40 internirancev. V naslednjih dneh so bili do 18. septembra izpuščeni še preostali interniranci, z izjemo tistih, proti katerim je tekel sodni postopek. Ob zadnjih izpustitvah je poveljstvo dravske divizije menilo, da naj v bodoče v interesu ugodnega izida plebiscita ne bo več internacij, ampak naj se postopki izvajajo po veljavnih zakonih in predpisih.³²

Deželna vlada za Slovenijo je 27. septembra obvestila tudi Narodni svet za Koroško, da je zastopnik avstrijske republike sporočil odlok dunajske vlade o takojšnji izpustitvi vseh slovenskih koroških internirancev in njihovi vrnitvi prek Špilja v Jugoslavijo.³³

NADALJNI UKREPI JUGOSLOVANSKIH OBLASTI

Opozorili smo, da je bil eden izmed prvih ukrepov nove jugoslovanske oblasti tako pred 29. aprilom 1919 kot tudi ob ponovni zasedbi Koroške odpust dotedanjega nemškega uradništva in učiteljstva in nadomestitev s Slovenci. Na območju šolskega komisariata Borovlje je bilo tako odslovljenih kakih 70 učiteljev, le šesterica učiteljev s tega območja je bila zatem sprejeta v službo jugoslovanske države, med njimi dve učiteljici in dva učitelja v Št. Jakobu in v Rožu, en učitelj v Ledincih in ena učiteljica v Kotmari vasi; trije učitelji pa so bili predvideni za upokojitve.³⁴ Določeno je tudi bilo, da se morajo vsi odpušteni železniški uslužbenci na progi Sveta ves — Žihpolje izseliti iz svojih dotedanjih službenih stanovanj, vendar do izselitve zaradi intervencije medzavezniške misije v Celovcu ni prišlo.³⁵ Del odslovljenega uradništva se je tudi prostovoljno izselil iz jugoslovanskega zasedenega ozemlja na ozemlje Nemške Avstrije, del nemško usmerjenega prebivalstva pa je pobegnil maja 1919 pred prodirajočo jugoslovansko vojsko ter se zaradi protijugoslovanskega zadržanja ni mogel vrniti na svoje domove. Več oseb so jugoslovanske oblasti tudi pregnale s slovenskega ozemlja. — Po oceni medzavezniške misije v Celovcu je zbežalo pred Jugoslavi iz plebiscitne cone A leta 1919 od 700 do 900 oseb,³⁶ od tega jih je odpadlo 426 na boro-

veljsko okrajno glavarstvo. Iz posameznih občin tega glavarstva je bilo naslednje število beguncev: Otok-Ribnica 8, Bistrica v Rožu 23, Loče ob Baškem jezeru 16, Sele nihče, Svetna ves 13, Bilčovs 1, Medborovnica 38, Loga ves 24, Kotmara ves 11, Drava 12, Sl. Plajberk 10, Ledince 31, Radiše 4, Vetrinj 25, Rožek 27, Škofiče nihče, Medgorje 12, Zrelec 13, Žihpolje 29, Borovlje 25, Šmarjeta v Rožu 9, Hodiše 9, Št. Jakob v Rožu 68, Podljubelj 28 in Dobje 24 (?).³⁷

Na vprašanje, koliko oseb je bilo pregnanih iz plebiscitne cone A na območje Nemške Avstrije, utegnejo odgovoriti podatki iz januarja 1920. Do tega časa je bilo iz cone A repatriirano 34 Avstrijcev (iz območja okrajnega glavarstva Velikovec 14 in okrajnega glavarstva Borovlje 20), pregnanih pa je bilo skupno 177 oseb, od tega 59 iz območja okrajnega glavarstva Velikovec in 118 okrajnega glavarstva Borovlje.³⁸

Prav ob teh pregonih in izselitvah se je delo jugoslovanske uprave po aprilu 1920 v marsičem poslabšalo, saj so se mogli po odločitvi antantnih predstavnikov vrniti v plebiscitno cono A vsi pobegli nemško usmerjeni južni Korošci, in z njihovo vrnitvijo je dobila nemška agitacija na tem območju nov polet. Jugoslovanske oblasti so sicer skušale preprečiti vrnitev pobeglih južnih Korošcev, vendar pa so morale končno pristati na njihovo vrnitev z izjemo tistih, ki so jih izgnale jugoslovanske civilne oblasti in ki so postali javni uslužbenci nemške avstrijske republike. Vsem povratnikom se je zagotovila popolna prostost, izjema so bili tisti, ki so jih pregnale sodne oblasti.³⁹

Slovenske oblasti so sicer skušale zavreti protijugoslovansko delovanje povratnikov s kazenskimi sankcijami, vendar kazni večkrat niso bile učinkovite.⁴⁰ V okvir teh ukrepov spada še v jeseni 1919 zaprtje vrste gostiln, središč protijugoslovanske propagande in celic Heimatdiensta.⁴¹ Skušalo se je tudi ovirati delo nemško usmerjenih nepolitičnih organizacij, vendar so se Nemci večkrat izognili nastopom jugoslovanske uprave z nena-povedanimi sestanki ali pa z zaključnimi zborovanji v zaprtih prostorih, za katera ni veljalo oblastveno dovoljenje (tako imenovana zborovanja po členu 2, o katerih za kasnejši čas piše tudi Hans Steinacher v knjigi Sieg in deutscher Nacht, 1943). Skladno z zahtevami antantne misije je bila preklicana še konfinacija nekaterih nemških agitatorjev, obsojenih konec 1919.⁴²

Več internirancev, zaprtih na ljubljanskem gradu, je bilo poleti 1919 izpuščenih potem, ko so obljubili zapustiti ozemlje Jugoslavije. Ob teh pregonih so sklenili izgnati iz zasedenega dela Koroške le tiste, katerih izgon bi

zahtevali občinski zastopniki, župnijski urad, orožništvo in krajevni odbor Narodnega sveta.⁴³ Tako kot druge ukrepe je veljavnost tudi tega ukrepa v predplebiscitnem času avgusta 1920 preklicala julija meseca konstituirana plebiscitna komisija, kar so Nemci v okviru heimatdienstovega aparata s pridom izkoristili.

Drug ukrep proti nemški nadvladi na območju južne Koroške je bila jeseni 1919 v okviru takratne jugoslovanske zakonodaje uvedba prisilnega nadzora nad zemljiško in drugo posestviijo vidnih Nemcev in nemških veleposestnikov ter kapitala. Poleg nacionalnega momenta ter želje pridobiti si naklonjenost južnokoroškega agrarnega proletariata so bili v ozadju teh ukrepov tudi fiskalni vzroki, predvsem bojazen, da se ne bi lastniki sekvestriranih posestev odtegnili davčnim dajatvam in v škodo Jugoslavije odsvojili svojo dotedanjo posest ali dele posesti. Dokumentacija kaže, da so se upravni organi na Koroškem resno ukvarjali z mislijo na dokončno razlastitev nemške veleposesti, vendar pa jih je v tej nameri v marsičem ovirala zahteva plebiscitne komisije, ki je sklenila 1920 odpravo vsakega nadzorstva nad zaseženimi posestvi ter njihovo vrnitev dotedanjim lastnikom, dejstvo, ki je imelo marsikje usodne posledice za plebiscit, saj je bilo na primer samo na Hellendorfovih posestvih odvisnih od tega veleposestnika, še bolj pa od njegovih nemško usmerjenih oskrbnikov, 74 družin ter približno 1800 glasovalcev,⁴⁴ česar so se jugoslovanske oblasti tudi zavedale (gl. Slovenski narod, 7. 9. 1920). Edino, kar je ostalo od jugoslovanskega nadzorstva nad nemškimi veleposestmi tik pred plebiscitom, je bilo določilo plebiscitne komisije, da naj ukrepi jugoslovanske uprave (šlo je predvsem za vprašanje najemniških pogodb) ostanejo do plebiscita nedotaknjeni. Kot vse kaže, pa se lastniki sekvestriranih veleposesti niso vedno držali tega določila.⁴⁵ M. Wutte piše, da je bilo sekvestriranih ali stavljenih pod državni nadzor v celoti 56 večjih in kakih 25 manjših obratov.⁴⁶

Po dostopnih podatkih so jugoslovanske oblasti stavile pod nadzor v velikovškem okrajnem glavarstvu naslednje posesti: celotno posest družine Orsini-Rosenberg, posest Franza Edelmanna na območju Miklavčevega, veleposest grofa Thurn-Valsassina ter premoženje rudarske družbe Bleiberger-Bergwerks Union (BBU) na območju cone A, veleposestvo Davida Eggerja, posest Oskarja Christalnigga, Katarine Seifritz, Ivana Stenzla v Suhi, Karla Petzolda v Libeličah, gozdno posestvo Emila Kühnelja iz Velikovca (?), veleposest Ivana Jagovca iz Homališ; Jožeta Korničarja, Korte; Jožefa Pavliča, Bela; J.

Luschnika, Korte; posest benediktinskega samostana v Dobrli vesi in viteške komende na Reberci.⁴⁷

Nadrobnejši pa so podatki za območje boroveljskega okrajnega glavarstva. Poleg veleposesti kneza Orsini-Rosenberga, barona Hellendorfa, grofa Goessa v Žrelcu ter princa F. Lichtensteina so padle pod državno upravo še naslednje veleposesti: veleposest Josepha Krassniga iz Svetne vesi, Karla Schusterja v Št. Jakobu v Rožu, Franza Schusterja v Podgorjah in Svečah, podjetje Ringofenziegelei Rosenbach Franza Schusterja in Johana Guidassionija v Področici, premoženje zadruge »Vorschussverein« v Borovljah, imovina Jakoba Lauseggerja v Sl. Plajberku (ker posest ni bila velika, je bilo nadzorstvo 30. novembra 1919 razveljavljeno), posest Davida Eggerja iz Spittala/D. na območju Južne Koroške, Alfreda Voigta v Selah, posestvo Ludvika Wittgensteina (kje?), nadučitelja Oswalda Bernolda iz Marije na Zilji, Franza Anderleta z Dunaja, Antonije Scheriau iz Svetne vesi, Emilije Ferlati prav tam, železarsko podjetje Kärntnerische Eisenindustriegesellschaft v Borovljah, tvrdke Antonisch prav tam, puškarska tovarna J. Ogris, prav tam, tvrdka Gebrüder Moro v Vetrinju, podjetje Kärntnerische Holzverwertungsgesellschaft v Beljaku (predvsem parni žagi v Podgorjah in Svetni vesi), lekarna Fritz Höhr v Borovljah, podjetje Robert Marchart prav tam, imovina zadruge Rosenthaler Wirtschaftsverein v Borovljah (medtem ko so bila postavljena pod nadzor ostala industrijska podjetja še v letu 1919, je bilo to podjetje postavljeno šele 11. marca 1920) in končno še premoženje konfesionalne organizacije Deutschevangelischer Bund v Borovljah in protislovenske organizacije Schulverein — Südmark.⁴⁸ Zanimivo je, da so slovenski liberalci nastopili proti sekvestru ali drugačnemu nadzorstvu nemške posesti na Koroškem (prim. Slovenski narod, 17. 9. 1920, št. 216).

PROBLEM DEMARKACIJSKE CRTE MED PLEBISCITNIMA CONAMA A IN B

Eno glavnih vprašanj, s katerim so se ukvarjale tako vojaške kot tudi civilne jugoslovanske oblasti po ponovni zasedbi Koroške, je bilo vprašanje popolne zapore demarkacijske črte med obema demarkacijskima območjema. Namen te zapore je bil dvojen: na eni strani otežiti oskrbo Celovca in zgornjega dela Koroške s poljedelskimi pridelki južnega dela dežele — v širšem smislu z živili bogate Jugoslavije — ter s tem prispevati k zaostrenemu pomanjkanju živil tako na Koroškem kot v vsej Avstriji. Drug namen pa je bila želja preprečiti vsakršne stike prebivalcev obeh plebiscitnih con in s tem one-

mogočiti pričakovano nemško nacionalno in protijugoslovansko propagando. V dneh pred dokončno izpraznitvijo Celovca je bil v ozadju zahteve po polni zaporu demarkacijske črte tudi strah pred razširitvijo komunističnih (socialističnih) idej v slovenski del Koroške.⁴⁴

Ta cilj pa je bil zaradi dolžine demarkacijske črte, še bolj pa zaradi nezadostnega števila obmejnega vojaštva, vzrok dokajšnje propustnosti, ki so jo slovenski narodnostni nasprotniki pa tudi tihotapci živil s pridom izkoriščali.

To velja posebno še za čas od jeseni leta 1919 dalje, ko je bil ustanovljen propagandni oddelek koroškega deželnega odbora, predhodnik kasnejšega Heimatdiensta.⁵⁰ Od tega časa se množe pritožbe jugoslovanskih oblasti nad razvejano propagandno dejavnostjo Celovca, ki jo je bilo mogoče po prvem presenečenju v zimskih mesecih 1919/20 kolikor toliko zmanjšati. Koroško obmejno poveljstvo je ob tem 2. oktobra opozorilo okrajno glavarstvo Borovlje, da je mogoče dovoliti prehajanje demarkacijske črte le v primeru smrti, zdravljenja v celovski bolnici,⁵¹ za nabavo zdravil, ki jih ni mogoče dobiti na ozemlju cone A, lastništva na obeh straneh demarkacijske črte in če ima posameznik »tako nujen popravek, da bi vsled opustitve istega zadela interesiranca znatna škoda«.⁵² Po podatkih okrajnega glavarstva Borovlje je bilo izstavljenih v času od 24. marca do 28. julija 1920 4268 propustnic za prehod v plebiscitno cono B in obratno. Nekateri so dobili propustnico tudi z veljavnostjo več dni, tja do enega meseca, in za večkratni prehod meje. Stalne propustnice pa so imeli delavci, ki so hodili na delo onkraj demarkacijske črte v Mostič in Labot. Podobno tudi posestniki — dvolastniki. Okrajno glavarstvo je sporočilo, da je le redkokdaj odklonilo prošnjo za prehod demarkacijske črte posebno še, če je bil naveden vzrok potovanja.⁵³

Zdi se, da so prejemali prenašalci protijugoslovanskega propagandnega gradiva za vsak prenos po 20 (jugoslovanskih) kron.⁵⁴ Konec novembra 1919 je uspelo jugoslovanskemu orožništvu izslediti v Ribnici ob Vrbskem jezeru štiri nemške agitatorje, proti katerim je uvedlo okrajno sodišče v Borovljah kazenski postopek.⁵⁵ Velikovški okrajni glavar pa je v tem času poročal, da ima s pomočjo konfidenta pregled nad nemškim propagandnim aparatom.⁵⁶

Ta položaj pa se je v pomladnih mesecih 1920 v marsičem spremenil. Predvsem je tu omeniti odhod dela jugoslovanskega vojaštva s Koroške, ki bi ga moralo zamenjati v skladu z določbami senžermenske pogodbe orožništvo, sestavljeno iz domačega prebivalstva. Zanimivo je, da so nemške koroške deželne

oblasti odsvetovale nemško usmerjenemu delu južnih Korošcev vstop v jugoslovansko orožništvo predvsem pod vidikom morebitne izgube glasovalne pravice pri predstojećem plebiscitu.

Ob odhodu jugoslovanske vojske iz plebiscitne cone A nemška prizadevanja kljub italijanski podpori po ponovni jugoslovanski izpraznitvi cone A in nadomestitvi jugoslovanske vojske z antantnimi (ali bolje italijanskimi) četami niso rodile sadu. Ob tem se je posrečilo kljub nasprotovanju plebiscitne komisije obdržati v jugoslovanskem orožništvu večje število orožnikov, ki niso bili Korošci (deloma tudi prikriti); moralo pa se je število jugoslovanskih orožnikov na pritisk komisije dokaj skrčiti.

Poleg orožništva so leta 1920 bile na demarkacijski črti tudi finančne straže.⁵⁷ Število finančnih orožnikov je bilo 7. aprila 1920 211. Po posameznih krajih so bili razvrščeni takole: Blače 20, Drava 12, Loga ves 12, Zg. Dole p. Ribnica 10, Ribnica 12, Goričiče p. Vetrinj 10, Vetrinj 12, Žrelec 12, Grabštajn 6, Breg pri Grebinju 14, Sv. Mihael p. Tinje 10, Mali Št. Vid 10, Djekše 8, Golovica p. Krčanje 8, Lom p. Pustrica 10, Grebinj 10, na območju občine Ruda 10, Dravograd 10.⁵⁸

Dne 20. junija 1920 je šlo celotno orožništvo na Koroškem 1.072 mož (od tega 20 oficirjev). Med njimi je bilo 475 domačinov, ki so se vključili v jugoslovansko orožništvo kot pomožni orožniki.⁵⁹ Dne 7. septembra 1920 je bilo številčno stanje jugoslovanskega orožništva 1015 mož, od tega 590 Korošcev (Arhiv INV, f. 7, mapa 22). V začetku aprila 1920 je bilo v celoti 73 obmejnih orožniških straž. Po posameznih okrajnih glavarstvih so bile orožniške postaje razporejene takole: okrajno glavarstvo Velikovec: prvi vod 5. orožniške čete: Velikovec, Grebinj, Ruda, Djekše, Tinje, Pustrica, Mali Št. Vid, Sv. Mihael, Grabštajn, Pokrče, Vovbre. Drugi vod: Dobrla ves, Sinča ves, Galicija, Železna Kapla, Jezersko, Pliberk, Libeliče ter mestni stražniki v Pliberku in Velikovcu.⁶⁰

Okrajno glavarstvo Borovlje. Prvi vod v Vetrinju: orožniška postaja Vetrinj (9 aktivnih in 14 pomožnih orožnikov domačinov), Medgorje (4, —), Zakamen (6, 4), Žrelec (6, 13), Nova ves (5, —), Spije (8, 23), Žihpolje, Majernik (6, 5), Dvor (2, 2), Podkrnos (1, 3), Golšovo (1, 3).

Drugi vod v Ribnici: Sekira (6, 5), Dole (6, 5), Hodiše (5, —), Ribnica (6, 5), Škofiče (6, 1), Kotmara ves (5, —), Plešerka (2, —).

Tretji vod v Rožeku: Loga ves (6, 12), Bilčovs (4, —), Rožek (6, 5), Št. Ilj (2, 2), Žoprače (4, 20), Podraveljski most (3, 6).

Četrty vod v Blačah: Dobrovlje (6, 4), Ledince (5, —), Blače (4, 10), Ob Dravi (2, 12),

Krašče (3, 9), Podgorje (5, 6), Stari grad (3, 6).

Peti vod v Bistrici v Rožu: Bistrica v Rožu (5, 10), Sele (2, —), Borovlje (8, —), Podroščica (6, 3), Podgorje (5, —), Kožentavra (6, —), Šmarjeta v Rožu (5, —) in Podljubelj (2, —).

K temu je dodati še 521 vojakov (od tega 21 oficirjev), razporejenih po Pliberku, Grabštajnu, Vovbrah, Velikovcu, Ledincah, Vetriju, Bistrici v Rožu in Borovljah.⁶¹

Hans Steinacher v knjigi *Sieg in deutscher Nacht*, Wien 1943, opozarja, da je uspevalo jugoslovansko orožništvo (kljub maloštevilčnosti) do 16. septembra 1920 delno brzdati nemško nacionalno propagando in delovanje protislovenskega Heimatdiensta. Ta situacija pa se je popolnoma spremenila septembra meseca, ko je plebiscitna komisija sklenila popolno odprtje demarkacijske črte med obema plebiscitnima conama ter umaknitev obmejnih straž za en kilometer v notranjost plebiscitne cone A. Orožnikom je bila prepovedana tudi kontrola prehodnikov demarkacijske črte,⁶² kar so Nemci s pridom izkoristili za prenos propagandnega materiala in za načrtno protijugoslovansko dejavnost. Na širino te Heimatdienstove dejavnosti kaže podatek, da sta v začetku septembra meseca slovenska orožnika prijela dva celovška agitatorja brez ustreznih dokumentov ter jima odvzela kakih 30 kg propagandnega gradiva.⁶³ Večkrat pa je bila ta »domoljubna dejavnost« celovških Nemcev po odprtju demarkacijske črte povezana z nakupovanjem v Celovcu manjkajočih živil.⁶⁴ Razumljivo je, da je ob takem navalu prišlo tudi do kraje in do fizičnih napadov na posamezne Slovence.⁶⁵ Eden izmed protiukrepov jugoslovanskih oblasti do take heimatdienstove dejavnosti — kolikor so sploh še imele ob vsestranskem nadzoru plebiscitne komisije možnost samostojnega ukrepanja — je bil poskus ustanovitve pomožnih straž, sestavljenih iz domačih mož in fantov. Zdi se, da so bile te straže ustanovljene predvsem na območju Dobrle vasi, kjer so ponoči opravljale redarsko službo.⁶⁶ Vendar pa je na nemško pritožbo plebiscitna komisija 29. septembra prepovedala tudi ta ukrep slovenske strani.⁶⁷

OPOMBE

1. Gl. dopis f. 7/1919, št. dok. 5527/pr z dne 30. junija 1919; prepis zapisnika 105. seje deželne vlade za Slovenijo v Ljubljani 8. junija 1919 v arhivu INV (Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani). — 2. Arhiv Slovenije, fond poverjenišтва za notranje zadeve, f. 7/1919, dok. 5460/pr. (kolikor ni drugače navedeno, je gradivo iz tega fonda). — 3. Zapisnik 135. seje deželne vlade za Slovenijo 1. aprila 1920. — 4. F. 7/1919, dok. 5108

/pr. — 5. Prav tam. — 6. Prav tam. — 7. F. 15/1919, dok. 10261/pr. — 8. F. 2/1919, dok. 10261/pr. — 9. Gl. op. 7. — 10. F. 2/1919, dok. 10931/pr. — 11. Prav tam, dopis predsedstva deželne vlade s tega dne komandi dravske divizijske oblasti. — 12. Prav tam. Prim. tudi dopis predsedstva deželne vlade notranjemu ministrstvu, Beograd; prav tam. — 13. Dopis avstrijskega zunanjega ministristva jugoslovanskemu poslanstvu na Dunaju 16. maja in depeša poslanika dr. Pogačnika 19. maja f. 8/1919. — 14. Prav tam. Po drugih podatkih je bilo na Koroškem zaprtih 216 Slovencev. — 15. Prim. seznam internirancev f. 9/1919, dok. 7197/pr. — 16. Ob prošnjah krajevnih odborov narodnega sveta je Narodni svet za Koroško 23. avgusta 1919 sporočil upravi zaporov na ljubljanskem gradu, da je za izpustitev ali za pridržanje internirancev kompetenten izključno Narodni svet za Koroško. f. 11/1919. — 17. F. 7/1919, dok. 5536/pr. — 18. F. 8/1919, dok. 7052/pr. — 19. F. 11/1919, dok. 7783/pr. — 20. Gl. op. št. 5. — 21. F. 8/1919, dok. 7096/pr. Skupno število izpuščenih se nanaša tudi na Mežiško dolino ter na nekatere internirane štajerske Nemce. — 22. F. 9/1919, dok. 7373/pr. — 23. F. 8/1919, dok. 6340/pr. — 24. F. 11/1919, dok. 7093/pr. — 25. F. 11/1919, dok. 8596/pr. — 26. F. 7/1919, dok. 5281/pr. — 27. F. 7/1919, dok. 5434/pr. — 28. F. 10/1919, dok. 7253/pr. — 29. Prim. tudi članek dr. V. Rožiča Interniranci, Slovenec, 11. IX. 1919, št. 203. — 30. F. 11/1919, dok. 8226/pr. — 31. F. 11/1919, dok. 8758/pr. — 32. F. 11/1919, dok. 8979/pr. — 33. F. Fond Narodnega sveta za Koroško v Velikovcu, f. 1. — 34. F. 2, Dopis okrajnega šolskega komisariata v Borovljah 5. avgusta 1919, Fond Narodnega sveta za Koroško v A. S. — 35. Fond okrajnega glavarstva Borovlje f/1919, dok. št. 2080 v A. S. — 36. Fond INV f. št. 2 (podatki iz januarja 1920). — 37. Fond okrajnega glavarstva Borovlje, d. 1919, dok. 4315. — 38. Fond okrajnega glavarstva Borovlje, f. leto 1919, dok. 2397; tudi INV, f. 7, mapa št. 21. — 39. INV, f. 2 (Dopis komande dravske divizije predsedniku deželne vlade 20. marca 1920). — 40. Ustrezne odloke je izdala Deželna vlada za Slovenijo še februarja 1919. leta. Prim. ustrezní odlok v Uradnem listu Deželne vlade z dne 8. februarja 1919, XLVII. — 41. Na območju velikovškega okrajnega glavarstva je bilo do 29. julija 1920 zaprtih zaradi protijugoslovanske propagande 13 gostiln; ena v Malem Št. Vidu, ena v Pokrčah, ena v Rudi, dve v Tinjah, ena v Sv. Lovrencu, ena v Železni Kapli, ena v Dobrli vasi, ena v Bistrici, ena v Grebinju, ena v Galiciji, ena v Vresah (občina Pokrče) in ena v občini Važenberk (INV, f. 7. — 42. F. 9/1919 — 43. Fond okrajnega glavarstva Borovlje f. leto 1919, dok. 3328. — 44. INV, f. 7, mapa 24. — 45. Dokumentacija opozarja na več primerov, da so nemški oskrbniki teh posestev skušali pregnati z najemne zemlje slovensko usmerjene najemnike, predvsem tiste, ki so prejeli zemljo v najem od jugoslovanskih oblasti. Tako je 19. septembra 1920 oskrbnik Helldorfovega posestva skušal vreči iz stanovanja v zaselku Klostér dotedanjo najemnico (dopis krajevnega odbora Narodnega sveta, fond Narodnega sveta za Koroško; f. 1). Podobni poskusi so bili tudi jeseni 1919 na območju humperške veleposesti (poročilo orožniške postaje Humperk, 14. avgusta 1919, f. Fond Okrajnega glavarstva Borovlje). — 46. M. Wutte, Kärntens Freiheitskampf, Weimar 1943. — 47. Prim. dopis okrožnega agrarnega urada za Koroško sekciji SHS medzavezniške plebiscitne komisije 1. oktobra 1920, INV, f. 7, mapa 24. — 48. AS, Odločbe o sekvstru so v materialu okrajnega glavarstva Borovlje f. 3 (obratni spisi). — 49.

G1. zahtevo predsednika deželne vlade za Slovenijo dr. Brejca 2. avgusta 1919. f. 11/1919, dok. 7288/pr — po mnenju jugoslovanske policije naj bi bilo v tem času v Celovcu in v okolici kakih 5000 članov komunistične stranke Avstrije. f. 11/1919 dok. št. 7288/pr. — Po umiku jugoslovanske vojske iz Celovca je skušala izpolniti vrzel pri prodaji in odkupu poljščin na območju cone A posebna »Družba za nakup in prodajo«, ki pa se ni najbolj obnesla. To je imelo večkrat tudi negativen odmev med južnim koroškim prebivalstvom (prim. dopis okrajnega glavarstva Borovlje, f. 19/1919, dok. 12253/pr). — 50. Po podatkih jugoslovanskih oblasti so se ukvarjale z nemško propagando tri izpostave propagandnega oddelka koroškega deželnega zbora, od teh ena pod vodstvom policijskega svetnika Spitzerja v Celovcu, druga v Mostiču pod vodstvom znanega Glantschniga iz Vovber in tretja v Št. Andražu v Labotski dolini pod vodstvom nadporočnika Mayerhoferja. Poleg teh je bila še posebna pisarna v Vrbi za okrajno glavarstvo Borovlje. Med agenti so bili predvsem nekdanji pripadniki heimwehrrkompelij in volkswehra. To, da so Nemci širili propagando tudi v Mežiški dolini, dokončno prisojeni Jugoslaviji, je presojalo okrajno glavarstvo Velikovec (21. novembra 1919) za »neprijateljsko počutje od strani avstrijske republike«. f. 19/1919, dok. 14536/pr. — 51. S tem je tudi povezana misel o razširitvi in dopolnitvi krajevne bolnišnice v Borovljah, s čimer bi odpadla potreba po morebitnem zdravljenju v celovski bolnici. — 52. AS Fond okrajnega glavarstva Borovlje 1919, dok. 3947. — 53. INV, f. 7. —

54. AS Prim. dopis okrajnega glavarstva Borovlje, fond okrajnega glavarstva Borovlje 1919, dok. 4046. — 55. F. 18/1919, dok. 12366. — 56. V tem času so v velikovškem okraju zaplenili več tisoč letakov. Po mnenju okrajnega glavarstva je bilo v tem času opaziti nemško propagando edino v nekaterih občinah severno od Drave: Djekše, Grebinj, Ruda in Pustrica (f. 5/1920, dok. 2049/pr.). — 57. f. 16/1920, dok. št. 7730/pr. — 58. Prav tam. — 59. Oktobra 1919 je imel Narodni svet za Koroško v evidenci 700 slovenskih mož in fantov, ki bi se po potrebi na podlagi 56. člena saintgermainске mirovne pogodbe vključili med pomožno orožništvo, f. 15/1919, dok. 10265/pr. — 60. Poročilo Okrajnega glavarstva Borovlje z dne 6. novembra 1919 f. 19/1919, dok. 13094/pr; prim. še f. 21/1920 dok. 4479/pr. — 61. Stalež z dne 22. junija 1920. Fond okrajnega glavarstva Borovlje, fascikel brez nadrobne označitve; prav tam, f. II. — 62. Dopis jugoslovanske sekcije plebiscitne komisije okrajnima glavarstvom v Velikovecu in Borovljah 6. septembra 1920, f. 19/1920. — 63. Poročilo občinskega urada Dobrla ves f. 22/1920, dok. 10626/pr. — 64. Prim. dopis postajnega načelnika železniške postaje Grabštajn 13. avgusta 1920. Fond Narodnega sveta v Velikovecu f. 2. — 65. Na primer na duhovnika Meška 9. septembra 1920, prav tam, gl. tudi op. 15. — 66. Gl. op. 15. — 67. Pri »pomožni policiji«, ki so jo skušale ustanoviti jugoslovanske oblasti, je šlo predvsem za poskus dobrloveškega kaplana Krašnje. Prim. dopis jugoslovanske sekcije plebiscitne komisije 4. oktobra 1920 okrajnemu glavarstvu Velikovec, f. 21/1920, dok. 10477.

